

Justyna Kajta

Uniwersytet SWPS

Sylvia Barakeh

Uniwersytet SWPS

Paweł Marczewski

Fundacja im. Stefana Batorego

„OD ZAWSZE CHCIAŁAM COŚ ROBIĆ” – ŚCIEŻKI I MOTYWACJE MŁODYCH AKTYWISTEK I AKTYWISTÓW W POLSCE

Artykuł podejmuje tematykę społeczno-politycznego zaangażowania młodych ludzi w Polsce. Przyjmując za punkty wyjścia teoretyczne rozważania dotyczące takich pojęć, jak polityczne i obywatelskie zaangażowanie, oraz stan badań na temat motywacji do zaangażowania, autorzy koncentrują się na ścieżkach aktywistycznych młodych dorosłych: (1) w jakich okolicznościach rozpoczyna się i rozwija ich zaangażowanie; (2) co ich do niego motywuje – zarówno w pierwszym, jak i kolejnych etapach, oraz jak te motywacje zmieniają się w czasie. Artykuł opiera się na analizie 28 wywiadów z młodymi aktywistami i aktywistkami (18–24 lata) związanymi z co najmniej jednym z trzech obszarów zaangażowania: instytucjonalno-politycznym (polityczne młodzieżówki, partie polityczne, samorządy); społeczno-politycznym (ruchy i organizacje społeczne o ogólnopolskim oddziaływaniu) i społeczno-lokalnym (ochotnicza straż pożarna, lokalne organizacje pozarządowe działające na rzecz społeczności lokalnej).

Słowa kluczowe: młodzi dorośli; motywwy; polityka; aktywizm; ścieżki aktywistyczne

„I Have Always Wanted to Do Something.” Motivations and Paths of Young Activists in Poland

The article addresses the issue of socio-political engagement of young adults in Poland. At the level of theory, it engages with the concepts of political participation and

---

Justyna Kajta, Instytut Nauk Społecznych, Uniwersytet SWPS, jkajta@swps.edu.pl, ORCID 0000-0002-2428-8876; Sylvia Barakeh, Uniwersytet SWPS, sbarakeh@st.swps.edu.pl, ORCID 0009-0008-9329-1615; Paweł Marczewski, Fundacja im. Stefana Batorego, pmarczewski@batory.org.pl, ORCID 0009-0009-9271-5014.

Źródło finansowania. Raport powstał w ramach projektu „PARADEM. Paradoksalni demokraci? Praktyki demokratyczne młodych zaangażowanych Polek i Polaków”, (Fundusz Rozwoju Badań Naukowych, nr 9/2021/FRBN/G), realizowanego w Młodzi w Centrum Lab, w Uniwersytecie SWPS, we współpracy merytorycznej z Fundacją im. Stefana Batorego.

Tekst opublikowany na warunkach licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-NC-ND 3.0 PL).

civic engagement and builds upon the state-of-the art in motivations for engagement research. The authors focus on young adults' activist pathways in order to address the following questions: (1) under what circumstances does their involvement begin and develop; (2) what motivates them to get engaged, both in the initial and subsequent stages, and how do these motivations change over time? The article is based on an analysis of 28 interviews with young activists (18–24 years old) associated with at least one of the three areas of engagement: institutional/political (political youth groups, political parties, local government), socio-political (social movements and organisations with a nationwide impact) and socio-local (volunteer fire brigades, local community-based NGOs).

Key words: young adults; motivations; politics; activism; activist trajectories

Wprowadzenie

W ostatnich latach coraz więcej uwagi poświęca się rozważaniom dotyczącym zaangażowania społeczno-politycznego młodych osób. W literaturze szeroko dyskutowane są przede wszystkim dwa procesy: po pierwsze, jest to depolityzacja młodych osób (Marzęcki, 2015), a po drugie, przemiany w ich zaangażowaniu. Pierwsze ze zjawisk oznacza wycofanie się z politycznego zaangażowania, opisywane czasami jako sytuacja kryzysowa, zagrażająca przyszłości demokracji (Putnam, 2000). Wśród powodów bierności obywatelskiej wymienia się między innymi słabnące zainteresowanie polityką i brak zaufania do niej oraz polityków, poczucie braku bycia reprezentowanymi na scenie politycznej, brak zasobów do uczestniczenia w polityce i rozczarowanie demokracją (m.in. Cammaerts i in., 2015; Ekman i Amna, 2012; Giugni i Grasso, 2021; Kwiecińska-Zdrenka, 2022). Jeśli przyjrzeć się jednak szczegółowym danym o kryzysie, odnoszą się one przede wszystkim do wycofywania się z konwencjonalnych form zaangażowania, w tym udziału w wyborach lub działalności w partiach politycznych (Norris, 2002). Wiąże się z tym drugi ze wspomnianych procesów, czyli przemiany w zaangażowaniu młodych ludzi i preferowanie przez nich nowych, alternatywnych form uczestnictwa politycznego, np. udziału w protestach (na ulicy i online) oraz aktywnościach organizacji społecznych, wolontariacie czy bojkocie konsumenckim (Cammaerts i in., 2015; Guzmán Grassi i in., 2024; Kitanova, 2020).

Obserwacje te częściowo znajdują potwierdzenie w danych dotyczących Polski, gdzie wśród młodych osób (18–29 lat) dostrzeżono relatywnie szybki spadek satysfakcji z sytuacji politycznej: z 56% zadowolonych w 2018 roku do 29% w 2020 (Pazderski, 2020). Narastającemu niezadowoleniu towarzyszyły tutaj jednak zwiększające się zainteresowanie polityką (Scovil, 2021), co mogło mieć związek z doświadczeniami pandemii (Pazderski, 2020) i strajkami kobiet, które w 2020 roku zgromadziły na ulicach przede wszystkim młodych ludzi

(Jaśko, 2021). Co ważne, zwiększające się zainteresowanie polityką idące w parze z brakiem zaufania do sceny politycznej nie przekłada się na chęć włączania się w formalne instytucje polityczne (Kajta i Mrozowicki, 2022).

Mając świadomość tych tendencji, w badaniu prezentowanym w niniejszym tekście postanowiliśmy skoncentrować się na perspektywie młodych aktywistów i aktywistów – osób, które wiążą się długotrwale z konkretnymi inicjatywami i dla których zaangażowanie stanowi ważny element biografii. Interesowało nas, co powoduje, że wbrew powszechnym przekonaniom o wycofywaniu się młodych ze świata politycznego, niektórzy z nich chcą aktywnie działać w sferze społeczno-politycznej. W tekście poszukujemy odpowiedzi na pytania o to, jak przebiegają ścieżki zaangażowania młodych ludzi: w jakich okolicznościach rozpoczyna się i rozwija ich zaangażowanie, co ich do niego motywuje – zarówno w pierwszym, jak i kolejnych etapach, oraz jak te motywacje zmieniają się w czasie. Dodatkowo, interesuje nas to, czy i jak ścieżki aktywistyczne różnią się w zależności od obszaru zaangażowania.

Artykuł opiera się na analizie 28 wywiadów z młodymi osobami (18–24 lata) zaangażowanymi w co najmniej jeden z trzech obszarów: instytucjonalno-polityczny (politycy i polityczki działający w młodzieżówkach, partiach politycznych, młodzieżowych radach miejskich); społeczno-polityczny (uczestnicy i uczestniczki ruchów społecznych) i społeczno-lokalny (społecznicy i społeczniczki lokalne związane z inicjatywami działającymi na rzecz społeczności lokalnej, np. ochotniczą strażą pożarną). Biorąc pod uwagę, że w badaniu wzięły udział osoby angażujące się w różne inicjatywy, zebrane dane oferują bardziej przekrojowe spojrzenie na ścieżki aktywistyczne i dają szansę na przyjęcie perspektywy porównawczej. Zebrane wywiady jakościowe umożliwiają analizę ścieżek aktywistycznych, obejmujących fazę inicjacyjną (wchodzenie w aktywizm) oraz zakotwiczenie się w zaangażowaniu i wiążące się z tym potencjalne transformacje zaangażowania.

Teoretyczne ramy i stan badań

Polityczna partycypacja i obywatelskie zaangażowanie

Warto na początku dookreślić, co rozumiemy pod pojęciem zaangażowania społeczno-politycznego. W literaturze można spotkać różne podejścia i nakładanie się takich pojęć, jak polityczna partycypacja (*political participation*) i obywatelskie zaangażowanie (*civic engagement*). Pojawiają się tutaj ujęcia traktujące zaangażowanie polityczne jako jedną z odsłon zaangażowania obywatelskiego (Pontes, Henn i Griffiths, 2018, s. 4), jak i takie, które zawężają ją do obywatelskich działań do kolektywnych, wolontariackich działań na rzecz

społeczności (Adler i Goggin, 2005; Weiss, 2020). Jednym z głównych elementów poddawanych dyskusji jest to, czy zaangażowanie obywatelskie ma swoją „polityczność”; dla niektórych polityczne działania przypisane są wyłącznie politycznej partycypacji (Verba i in., 1995), dla innych – obywatelskie zaangażowanie odnosi się również do zachowań, które mają wymiar polityczny (por. Weiss, 2020).

W odpowiedzi na te wyzwania definicyjne, Ekman i Amna (2012; 2022) proponują nakreślenie wyraźniejszych granic pomiędzy politycznym a obywatelskim zaangażowaniem. Zaangażowanie polityczne oznacza dla nich działania mające na celu wpłynięcie na decyzje podejmowane przez elity: zarówno poprzez formy zinstytucjonalizowane (*conventional*) (udział w wyborach, działalność w partiach politycznych), jak i niezinstytucjonalizowane (*extra-parliamentary*) (np. podpisywanie petycji, udział w protestach). Obywatelskie zaangażowanie obejmuje zaś działania podejmowane przez obywatelki i obywateli, mające na celu poprawę sytuacji społeczności, wykraczające poza troskę o swoich najbliższych i niepowiązane z formalną sferą polityczną (Ekman i Amna, 2022, s. 386–387).

W niniejszym tekście koncentrujemy się na różnych obszarach zaangażowania, ale – co ważne – zawężamy nasze pole analizy do takich jego form, które wiążą się ze sformalizowanym i długotrwałym działaniem w konkretnych (mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych) strukturach. Nie oznacza to, że kwestionujemy mniej sformalizowane/akcyjne formy angażowania się w życie społeczno-polityczne. Interesują nas jednak motywacje i procesy związane z zaangażowaniem, które trwale łączy jednostkę z daną inicjatywą. Działaniu w konkretnych organizacjach towarzyszą bowiem proces decyzyjny (*dolęczam/zostaję/odchodzę*), czas poświęcany na działania oraz poczucie przynależności i utożsamianie z działaniami i agendą danej inicjatywy. Rozumiejąc zaangażowanie społeczno-polityczne jako kategorię parasolową, łączącą obywatelskie i polityczne formy działania, skupiamy się na takich obszarach, które można określić kolektywnymi formami manifestacyjnego zaangażowania politycznego (zarówno formalną partycypacją w organizacjach politycznych, jak i aktywizmem w ruchach społecznych) oraz aktywnym zaangażowaniem obywatelskim, najczęściej wolontariackim i skoncentrowanym na lokalnej społeczności (Ekman i Amna, 2012, s. 289).

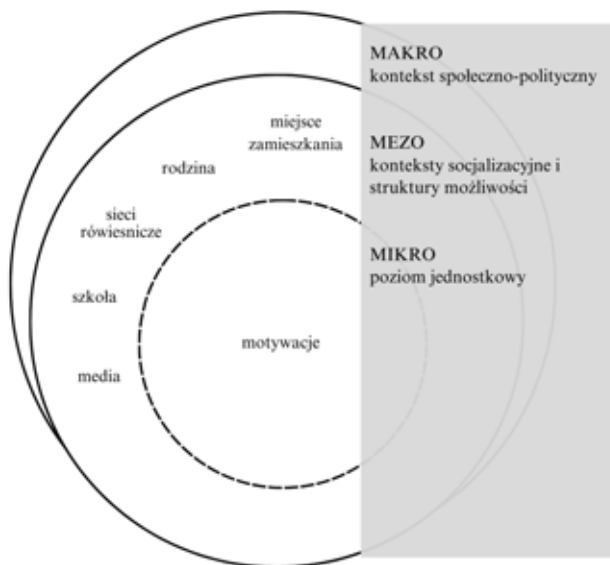
Choć granice pomiędzy poszczególnymi obszarami zaangażowania nie są ostre (Paschou i Durán Mogollón, 2022; Quintelier, 2008), to można założyć, że inicjatywy przynależące do każdego z nich będą różnić się poziomem biurokratyzacji, repertuarami działania, polityczną tożsamością (Bosi i in., 2021) oraz zasięgiem działań. Mając na uwadze te kryteria, w badaniach zaproponowaliśmy wyodrębnienie trzech obszarów. Pierwszy z nich to obszar instytucjonalno-polityczny, w który włączone zostały partie polityczne oraz młodzieżowe

rady działające na różnych szczeblach władzy. Jako struktury polityki zinstytucjonalizowanej charakteryzują się one wysokim poziomem biurokracji, hierarchicznym podziałem pracy i władzy, konwencjonalnymi formami działań oraz – przynajmniej w przypadku partii politycznych – zdefiniowaną orientacją polityczną. Drugi obszar, nazwany przez nas społeczno-politycznym, obejmuje ruchy społeczne o zasięgu ogólnokrajowym. W porównaniu z partiami politycznymi ruchy społeczne są mniej zinstytucjonalizowane i hierarchiczne oraz mają szerszy repertuar działań. To, co je charakteryzuje, to także jasno określone cele, które – choć nie zawsze są tak prezentowane – mają charakter polityczny. Trzeci z obszarów, społeczno-lokalny, obejmuje inicjatywy skoncentrowane na działaniach na rzecz społeczności lokalnej, takie jak ochotnicza straż pożarna czy lokalne fundacje i stowarzyszenia. W porównaniu z pozostałymi obszarami mają one najmniej określoną polityczną tożsamość. Dodatkowo, charakteryzuje je raczej niski poziom biurokratyzacji i repertuar działań ukierunkowanych lokalnie, raczej niezwiązanych ze sformalizowaną polityką lub polityką uliczną. Biorąc pod uwagę wspomniane odmienności, warto przyglądać się temu, czy i jak zaangażowanie w poszczególne obszary różnicuje przebieg ścieżek aktywistycznych wśród młodych osób (Bosi i in., 2021). Wzięcie pod uwagę różnych obszarów zaangażowania pozwala na przyjrzenie się temu, czy teoretycznie narysowana granica obywatelskie-polityczne znajduje odzwierciedlenie w historiach konkretnych jednostek, a uczestnictwo w działaniach postrzeganych jako zaangażowanie obywatelskie ma potencjał do transformacji w bardziej politycznie zorientowany aktywizm.

Ścieżki aktywistyczne

Ścieżka aktywistyczna jest przez nas rozumiana jako proces angażowania się jednostki w działalność społeczno-polityczną, obejmujący zarówno pierwsze momenty zaangażowania, jak i kolejne jego fazy i związane z nimi działania i decyzje (por. Corrigan-Brown, 2011). Kluczowe jest tutaj zwrócenie uwagi na dwie kwestie. Pierwsza z nich dotyczy okoliczności i motywacji „wchodzenia w aktywizm”, a więc pierwszych doświadczeń w zaangażowaniu. Druga zwraca uwagę na konteksty i motywacje, sprzyjające pozostawaniu osobą zaangażowaną, oraz te wpływające na potencjalną transformację zaangażowania lub jego wyciszenie.

Co ważne, ścieżki kształtowane są pod wpływem zmieniających się kontekstów makro, mezo i mikro (Bosi i in. 2021, s. 4; Paschou i Durán Mogolón, 2022). Decyzje o dołączeniu do konkretnych inicjatyw i kształcie dalszego zaangażowania zachodzą w określonym momencie społeczno-politycznym (poziom makro), i są kształtowane przez konkretne konteksty socjalizacyjne i struktury możliwości (mezo) oraz motywacje na poziomie jednostkowym (mikro) (rys. 1).

Rysunek 1. Konteksty kształtujące ścieżki aktywistyczne. Opracowanie własne

Po pierwsze, znaczenie ma tutaj kontekst społeczno-polityczny, w którym młodzi ludzie rozpoczynają i realizują swoje ścieżki aktywistyczne. Chodzi tutaj zarówno o tematy, które mogą stanowić „zapalnik” do działania (na przykład kryzysy ekonomiczne, kryzys klimatyczny), jak i ogólniejsze (kulturowe, polityczne) możliwości mobilizowania się obywateli i obywaterek.

Po drugie, ważne jest otoczenie społeczno-instytucjonalne jednostki. Są to między innymi agendy socjalizacyjne, wśród których wymienia się najczęściej rodzinę, grupę rówieśniczą, szkołę, oraz media (Paschou i Durán Mogollón, 2022; Sloam i Henn, 2019). Istotne jest tutaj dostrzeżenie splątanej relacji pomiędzy ścieżkami aktywistycznymi a socjalizacją polityczną, rozumianą jako „proces, w wyniku którego jednostka nabywa postawy, przekonania i wartości, odnoszące się do systemu politycznego, którego jest członkiem oraz do swojej własnej roli jako obywatela tego systemu” (Hildebrandt-Wypych, 2018, s. 374). Z jednej strony, wejście na ścieżkę aktywistyczną można postrzegać jako „efekt” socjalizacji do bycia osobą zaangażowaną i zainteresowaną otoczeniem społeczno-politycznym. Z drugiej strony, socjalizacja jest procesem całościowym (Hildebrandt-Wypych, 2018, s. 395), zatem jest kształtowana również pod wpływem nabywania nowych doświadczeń, w tym tych aktywistycznych. Mając to na uwadze, wśród agend socjalizacyjnych powinny znaleźć się również lokalne inicjatywy, organizacje pozarządowe i ruchy społeczne, które pełnią ważną rolę w wychowywaniu obywatelskim (Malon, 2020, s. 88) i mogą być

postrzegane jako „szkoły demokracji” oraz przestrzenie nabywania zasobów aktywistycznych i kapitału społecznego (Quintelier, 2008, s. 356–357). Ponadto, myśląc o kontekstach z poziomu mezo istotne jest zwrócenie uwagi na typ i region miejsca zamieszkania oraz dostępność struktur umożliwiających zaangażowanie. Wpływa to bowiem na to, czy i w jakie inicjatywy dana jednostka będzie miała szansę się włączyć w swoim najbliższym otoczeniu.

Po trzecie, w ścieżkach aktywistycznych kluczowy jest poziom jednostkowy, który rozpatrywać można w odniesieniu do motywacji do działania. Nawet przy najbardziej sprzyjających zaangażowaniu kontekstach kluczowe jest bowiem sprawstwo jednostki i moment, kiedy włącza się ona w daną inicjatywę. W badaniach motywacji aktywistycznych wielu badaczy i badaczek odwołuje się do typologii opracowanej na gruncie społeczno-psychologicznym. Klandermans (2004) zwraca w niej uwagę na trzy typy motywacji przyciągających ludzi do zaangażowania: (1) tożsamość (*identity*), oznaczająca potrzebę przynależności do grupy; (2) instrumentalizm (*instrumentality*) – chęć zmiany i wpływu na środowisko społeczne oraz polityczne, oraz (3) ideologię (*ideology*) – chęć nadania znaczenia swojemu życiu i wyrażenia własnych poglądów. Do tej triady dołączyć można także ciekawość świata, wiedzę (w tym zainteresowanie światem społeczno-politycznym) (Nulman, 2020), poczucie sprawstwa (Malon, 2020), chęć sprzeciwu wobec tego, co się dzieje w kraju i uświadomienia społeczeństwa (Kocyba i in., 2020), chęć pomocy innym (Kubisz-Muła, 2013), ogólniejszą chęć robienia czegoś, nadawania sensu swojemu życiu i zdobycia społecznego uznania (Schwanenflügel i in., 2019), oraz potrzebę samorealizacji (Myrczik i in., 2024). Jak pokazują badania, podobne motywacje wpływają też na utrzymanie zaangażowania – kluczowa okazuje się tutaj tożsamość grupowa i sieci społeczne wytwarzane wśród aktywistów, poczucie bycia częścią czegoś większego, ważnego, możliwość naładowania „moralnych baterii” (Jasper i Zhelenina, 2022; Malon, 2020), nabywana pewność siebie, nowe umiejętności i przywiązanie do celów przyświecających danej organizacji (Bosi i in., 2021). Motywacjom towarzyszy także biograficzna możliwość takiego zaangażowania – fakt, że młodzi ludzie często nie mają jeszcze rodzin, dzieci, pełnoetatowej pracy wpływa na ich większe zasoby czasowe (Corrigan-Brown, 2011; McAdam, 1989). Jednocześnie, jak pokazują badania ilościowe, również takie zmienne, jak płeć oraz pochodzenie klasowe i związana z nim sytuacja ekonomiczna różnicują stopień zaufania do demokracji oraz gotowość/możliwość aktywnego angażowania się w życie społeczno-polityczne (Giugni i Grasso, 2021; Guzmán Grassi i in., 2024).

Rekonstrukcja ścieżek aktywistycznych w niniejszym tekście odbywa się poprzez analizę wywiadów z młodymi zaangażowanymi. Opowiadając swoje historie, dzielą się zarówno przebiegiem swojego dotychczasowego zaangażowania, jak i nadają sens i interpretacje poszczególnym wydarzeniom i decyzjom.

Metodologia

Materiał empiryczny będący podstawą analiz prezentowanych w artykule stanowią pogłębione wywiady jakościowe z młodymi (18–24 lata) aktywistami i aktywistkami. Rozmowy realizowane były w 2022 roku przez zespół badawczy projektu¹. Zapraszając rozmówców i rozmówczynie do wywiadów, zależało nam na tym, żeby byli tutaj reprezentowani w równym stopniu: (a) kobiety i mężczyźni, (b) osoby z miejscowości o różnej wielkości i (c) z różnych regionów Polski (wzięliśmy pod uwagę makroregiony NUTS, których jest w Polsce sześć, i dodatkowo wyodrębniliśmy województwo mazowieckie); (d) osoby angażujące się w różne obszary działania: instytucjonalno-polityczny (polityczne młodzieżówki, partie polityczne, młodzieżowe rady miejskie); społeczno-polityczny (ruchy i organizacje społeczne o ogólnopolskim oddziaływaniu) i społeczno-lokalny (lokalne ruchy miejskie, ochotnicza straż pożarna, harcerstwo, lokalne organizacje pozarządowe). Ważnym kryterium rekrutacyjnym był też staż zaangażowania – zależało nam, aby uczestnicy i uczestniczki badań byli związani z daną inicjatywą co najmniej sześć miesięcy. Założyliśmy, że aby mówić o ścieżkach aktywistycznych konieczna jest bowiem dłuższa perspektywa ich trwania. Poniżej znajduje się tabela prezentująca najważniejsze dane dotyczące rozmówców i rozmówczyń.

Tabela 1. Lista osób biorących udział w badaniu

Lp.	Pseudonim	Wiek	Typ miejscowości zamieszkania*	Makroregion (NUTS)	Główny obszar zaangażowania	Staż zaangażowania
1.	Beata	22	wieś	południowy	społeczno-lokalny (ochotnicza straż pożarna)	8 lat
2.	Anna	19	wieś	centralny	społeczno-lokalny (ochotnicza straż pożarna)	3 lata
3.	Marianna	24	duże miasto	północno-zachodni	społeczno-lokalny (lokalna fundacja o profilu społecznym)	9 lat
4.	Tomek	23	duże miasto	północny	społeczno-lokalny (lokalna fundacja o profilu społecznym)	9 miesięcy
5.	Przemek	18	wieś	południowy	społeczno-lokalny (harcerstwo)	6 lat
6.	Ilona	19	wieś ↓ duże miasto	w. mazowieckie	społeczno-lokalny (harcerstwo) i instytucjonalno-polityczny (wojewódzki sejmik młodzieżowy)	1 rok

¹ W zbieraniu wywiadów i wstępnej ich analizie brała udział Paula Pustułka, której dziękujemy za jej wkład w realizację projektu.

Lp.	Pseudonim	Wiek	Typ miejscowości zamieszkania ⁸	Makroregion (NUTS)	Główny obszar zaangażowania	Staż zaangażowania
7.	Staszek	19	średnie miasto	w. mazowieckie	społeczno-lokalny (lokalna fundacja o profilu społecznym) i instytucjonalno-polityczny (młodzieżowa rada miast i młodzieżówka)	ponad 3 lata
8.	Ewelina	23	małe miasto ↓ średnie miasto	południowo-zachodni	społeczno-lokalny (stowarzyszenie o profilu społecznym) i instytucjonalno-polityczny (młodzieżowa rada miasta)	10 lat
9.	Honorata	21	duże miasto	w. mazowieckie	społeczno-polityczny (ruch klimatyczny)	7 lat
10	Weronika	23	mała miejscowość ↓ duże miasto	północno-zachodni	społeczno-polityczny (ruch klimatyczny)	prawie 3 lata
11.	Roman	22	wieś ↓ duże miasto	południowo-zachodni	społeczno-polityczny (ruch narodowy)	4 lata
12.	Kaja	22	małe miasto ↓ duże miasto	południowy	społeczno-polityczny (ruch narodowy)	7 miesięcy
13.	Dagmara	20	duże miasto	w. mazowieckie	społeczno-polityczny (ruch kobiecy) i lokalny (fundacja o profilu społecznym)	10 miesięcy
14.	Sabina	19	małe miasto	w. mazowieckie	instytucjonalno-polityczny (młodzieżowa rada miasta)	5 lat
15.	Sara	18	średnie miasto	wschodni	instytucjonalno-polityczny (młodzieżowa rada miasta)	1 rok
16.	Olga	23	małe miasto	północno-zachodni	instytucjonalno-polityczny (partia polityczna i samorząd lokalny)	4 lata
17.	Janusz	20	średnie miasto ↓ duże miasto	wschodni/w. mazowieckie	instytucjonalno-polityczny (młodzieżówka i młodzieżowa rada działająca przy rządzie)	3,5 roku
18.	Emil	20	duże miasto	centralny	instytucjonalno-polityczny (parlament młodych)	3 lata
19.	Kamil	22	małe miasto	południowy	instytucjonalno-polityczny (młodzieżówka)	ponad 3 lata
20.	Bogdan	23	duże miasto	południowy	instytucjonalno-polityczny (młodzieżówka)	prawie 2 lata
21.	Karol	19	duże miasto	w. mazowieckie	instytucjonalno-polityczny (młodzieżówka)	7 lat

Lp.	Pseudonim	Wiek	Typ miejscowości zamieszkania*	Makroregion (NUTS)	Główny obszar zaangażowania	Staż zaangażowania
22.	Basia	19	duże miasto	wschodni	instytucjonalno-polityczny (młodzieżówka)	prawie 2 lata
23.	Piotr	20	duże miasto	w. mazowieckie	instytucjonalno-polityczny (młodzieżówka)	2 lata
24.	Bartek	18	średnie miasto	południowo-zachodni	instytucjonalno-polityczny (młodzieżówka, partia polityczna i wojewódzki sejmik młodzieżowy)	ponad 1 rok
25.	Luiza	24	duże miasto	północny	instytucjonalno-polityczny (młodzieżówka i partia polityczna)	7 miesięcy
26.	Janek	21	małe miasto	północny	instytucjonalno-polityczny (młodzieżówka i partia polityczna)	2 lata
27.	Damian	21	duże miasto	centralny	instytucjonalno-polityczny (partia polityczna)	3 lata
28.	Maria	23	wieś ↓ duże miasto	północny	instytucjonalno-polityczny (partia polityczna)	1,5 roku

* W przypadku osób, które zmieniły miejscowość zamieszkania, sytuacja ta oznaczona jest poprzez strzałkę i wskazanie typu miejscowości, do jakiej się przeprowadziły.

Ze względu na kontekst pandemiczny oraz duże rozproszenie geograficzne rozmówców i rozmówczyń wywiady realizowane były on-line, poprzez wideorozmowy. Podobnie jak część badaczy i badaczek (m.in. Wakelin i in., 2024; Żadkowska i in., 2022) dostrzegamy, że taka forma wywiadów może dobrze sprawdzać się w badaniach jakościowych i jednocześnie zwiększać dostępność niektórych osób, z którymi trudniej byłoby się spotkać. Na korzyść mógł wpływać także fakt, że rozmawialiśmy z młodymi osobami, mającymi doświadczenie w komunikacji online. Wywiady koncentrowały się na czterech blokach tematycznych: (1) ścieżki i doświadczenia aktywistyczne; (2) polityczność i wchodzenie w dorosłość; (3) postrzeganie demokracji oraz (4) relacje międzypokoleniowe.

Wszystkie wywiady zostały przepisane, zanonimizowane oraz zakodowane w programie przeznaczonym do analizy danych jakościowych (MAXQDA). Początkowo drzewo kodowe powstało na podstawie scenariusza wywiadu i notatek z realizacji wywiadów, a w trakcie kodowania było uzupełniane i modyfikowane w odniesieniu do analizowanego materiału. Do każdego z wywiadów przygotowano zostało podsumowanie analityczne. Niniejszy tekst koncentruje się na analizie tematycznej (Braun i Clarke, 2022) zakodowanych fragmentów

dotyczących ścieżek do zaangażowania (ścieżki, znaczący inni, motyw, ewaluacja własnego zaangażowania, zmiany zaangażowania), typów zaangażowania (forma działalności, kluczowe tematy) oraz ogólnej oceny różnych form zaangażowania.

Ścieżki aktywistyczne

Zebrane w badaniu historie młodych aktywistów i aktywistek pozwalają nam na analizę ich ścieżek aktywistycznych: jak i dlaczego się zaczęły oraz w jaki sposób się rozwijały. Niniejsza część podzielona jest na trzy sekcje. Pierwsza z nich koncentruje się na kontekstach socjalizacyjnych i strukturach możliwości (poziom mezo), pod wpływem jakich kształtowały się analizowane ścieżki. Druga sekcja dotyczy motywacji, jakim rozmówcy i rozmówczynie przypisują znaczenie w swoich historiach (poziom mikro). Oba elementy omawiane są w odniesieniu do dwóch głównych faz ścieżki aktywistycznej (wchodzenia w zaangażowanie i zakotwiczenia się w zaangażowaniu), jak i obszaru zaangażowania. Pozwala to na pokazanie możliwych transformacji aktywizmu w czasie. Trzecia sekcja poświęcona jest omówieniu dwóch typów ścieżek: konsolidującej i falującej.

Konteksty socjalizacyjne i struktury możliwości

W analizie ścieżek aktywistycznych kluczowe jest zarówno to, dlaczego młode osoby chcą się w coś zaangażować, ale też jakie mają na to szanse i skąd mogą czerpać inspiracje. Jeśli przyglądamy się fazie początkowej aktywizmu, która przypada zazwyczaj na okres nastoletni, to możemy się spodziewać, że znaczenie będą tutaj miały takie agendy socjalizacyjne, jak rodzina, sieci rówieśnicze, szkoła oraz miejsce zamieszkania i obecne w nim zaplecze instytucjonalne.

Co ciekawe, mimo że rodzina stanowi jedną z ważniejszych agend socjalizacji, to w zebranych wywiadach rzadko pojawia się jako źródło wiedzy o tym, w co i jak można się zaangażować. Historie reprodukcji ścieżek aktywistycznych są tutaj rzadkie, a rola rodziny prezentowana jest raczej przez pryzmat ogólniejszych wartości wynoszonych z domu rodzinnego (bycie pomocnym, troska o innych, wartości patriotyczne), które wpływają na decyzje o zaangażowaniu. Częściej opowiadaną przestrzenią socjalizacji do aktywizmu i swego rodzaju inkubatorem jest szkoła oraz złożoność możliwości, które oferuje. Po pierwsze, młode osoby mają szansę włączać się w wolontariaty oraz inicjatywy charytatywne organizowane w szkole. Po drugie, nauczyciele i nauczycielki stają się czasami znaczącymi innymi, którzy są w stanie wzmacniać i nawigować dostrzeganymi wśród uczniów zainteresowaniami i umiejętnościami. Po trzecie,

klasowe i szkolne samorządy mogą pełnić rolę „szkół demokracji” (Putnam, 2000), w których młode osoby oswajają się z wyborami, kampaniami wyborczymi i możliwością reprezentowania szerszej grupy (por. Holecz i in., 2022). Te doświadczenia bywają załącznikiem zaangażowania w pozaszkolne inicjatywy, jak na przykład młodzieżowe rady miasta. Wydaje się to tym bardziej możliwe, kiedy to zaangażowanie daje satysfakcję i jest pozytywnie ewaluowane i doceniane przez otoczenie:

Bardzo lubiłam takie analizowanie i dlatego łatwiej mi po prostu przychodziła ta nauka. I to przychodziło mi też z łatwością, dlatego też brałam udział w różnych konkursach, no bo lubiłam sprawdzać swoją wiedzę. (...) Wygrałam wybory demokratyczne w mojej szkole i wtedy zaczęła się tak naprawdę moja działalność na poważnie. Zaczęłam wchodzić w te środowiska młodzieżowych rad, jeździć na te wszystkie kongresy, brać udział w różnych networkingach. No wtedy też już tak naprawdę złapałam tą smykalkę i poczułam, że jest to faktycznie coś, co chciałabym robić w przyszłości, co sukcesywnie robię do dziś. (Sabina, działaczka w młodzieżowej radzie miasta)

W tym kontekście kluczowy jest też typ szkoły oraz miejsce zamieszkania. Jedną z aktywistek, Honorata, wspomina, że jej szkoła jest znana ze swojego lewicującego stylu, co przekłada się na znaczącą obecność tematów klimatycznych, a tym samym na zaangażowanie części uczniów, w tym jej samej, w strajki klimatyczne. „Oczywistość” pojawiania się takich tematów w agendzie szkoły czy miejscu zamieszkania nie jest jednak powszechna. Pokazuje to przykład Weroniki, która wychowała się w małej miejscowości, a zaangażowała w ruch na rzecz klimatu po wyprowadzce do większego miasta. Wcześniej poszukiwała przestrzeni do działania i angażowała się w szkolne i lokalne wolontariaty, ale w swojej opowieści umniejsza znaczenie tych działań. Dopiero spotkanie z ruchem klimatycznym stało się punktem zwrotnym dla jej aktywistycznej kariery:

Pochodzę z bardzo małej miejscowości, więc nie miałam zbyt dużego wyboru. Kręciłam się między domem kultury i warsztatami lepienia garnków, malowania i w ogóle jakichś innych dziwnych rzeczy, które mi absolutnie nigdy nie wychodziły z dziećmi. To lokalny klub strzelecki, w ogóle na strzelnicy spędziłam ponad dekadę życia, więc też jak wieś, czy warsztaty, to udzielanie kursów pierwszej pomocy na festynach i no w zasadzie to wszystko. (Weronika, uczestniczka klimatycznego ruchu społecznego)

Jak widać, mobilność geograficzna, spowodowana na przykład studiami, poszerza i różnicuje mapę możliwości zaangażowania, co może mieć szczególne znaczenie dla osób, które, jak Weronika, nie do końca odnajdywały się w „ofercie” możliwych obszarów zaangażowania dostępnej we wcześniejszym miejscu zamieszkania. Przeprowadzka do większego miasta zwiększa też szanse na dołączenie do większych inicjatyw lub spotkania rozpoznawalnych polityków i polityczek:

Na każdym szczeblu edukacji brałam udział w przeróżnych zbiórkach, wydarzeniach społecznych (...) Szlachetna Paczka na pewno. Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy, też wiadomo. Ale też DKMS. (...) ja zazwyczaj chciałam we wszystkim brać udział, bo widziałam taką potrzebę, że mogę coś zrobić. Wyjechałam na studia, no to... To jest też większe miasto, więc tak sobie myślałam, no co ja bym mogła jeszcze porobić takiego większego, no bo wiadomo, że jakieś potrzeby zawsze są. (...) Pojawił się gdzieś skądś Szymon Holownia. (...) No i tak w sumie jakoś jakąś taką sympatię do niego poczułam i jak w momencie, kiedy wiedziałam, że powstanie stowarzyszenie, to już gdzieś tam była we mnie taka myśl, żeby może się zaangażować. (Maria, członkini partii politycznej)

Dostrzeżenie szans w dużych miastach nie oznacza jednak, że wieś czy mniejsze miasta zawsze działają „wypychająco” na osoby, które chcą działać społecznie lub politycznie. Znaczenie mają tutaj także pozaaktywistyczne plany biograficzne – dla nieplanującej wyprowadzki ze wsi Beaty Ochotnicza Straż Pożarna pozostaje oczywistą przestrzenią zaangażowania, i nie jest kwestią kompromisu, a świadomego wyboru. W niektórych przypadkach wyprowadzka na studia wymusza zerwanie/osłabienie wcześniejszej działalności, ale wiąże się też z pewną tęsknotą za lokalnością i wpływa na poszukiwanie łączników pomiędzy swoim aktywizmem „wtedy” i „dziś”. W kontekście (nie)mobilności warto zaznaczyć, że przestrzenią socjalizacyjną bywają media, a zwłaszcza internet (Jaśko, 2021) – w niektórych przypadkach to właśnie tam jednostki „spotykają się” po raz pierwszy z polityką i śledzą inicjatywy, które je interesują. Zainteresowanie to może przekładać się na aktywizm internetowy, a następnie (w zależności od możliwości geograficznych) dołączenie do konkretnych organizacji:

Najpierw było tak, że po prostu na jednym z kanałów historycznych na YouTube, który po prostu oglądałem ze względu na to, że były tam krótkie historie, na przykład państw czy krótkie biografie właśnie na przykład Einsteina czy innych wybitnych ludzi, była krótka biografia Dmowskiego, zainteresowała mnie, przeczytałem stronę o nim na Wikipedii. (...) to stwierdziłem, że przeczytam oryginał i przeczytałem „Myśli nowoczesnego Polaka” i stwierdziłem, że to wszystko, kolokwialnie mówiąc trzyma się kupy (...) i jakoś to wszystko tak ewoluowało, że zacząłem czytać o spadkobiercach Dmowskiego, którzy działają aktualnie i trafiłem na Młodzież Wszechpolską, ONR i Ruch Narodowy. (Roman, uczestnik ruchu narodowego)

Wraz z zakotwiczeniem się w zaangażowaniu poszerza się i zmienia dostęp do możliwych agend socjalizacyjnych – coraz większego znaczenia nabierają nowe sieci społeczne (często są to osoby zaangażowane społeczno-politycznie), a więc kapitał społeczny zdobywany poprzez aktywizm. Towarzyszy temu zazwyczaj profesjonalizacja, a więc nabywanie nowych kompetencji i doświadczeń. Przekłada się to m.in. na przejmowanie nowych funkcji w pierwotnej inicjatywie (np. od członkini OSP do osoby koordynującej działania; od szeregowej członkini ruchu do ekspertki szkolącej innych) lub przystępowanie do nowych przestrzeni

realizacji (łączyć je z dotychczasowymi lub rezygnując z wcześniejszych na rzecz nowych inicjatyw). Z jednej strony wchodzenie w nowe przestrzenie działania prezentowane jest jako naturalny efekt kumulowania doświadczeń. Jest to szczególnie widoczne w przypadku osób zaangażowanych w formalną politykę. Część z nich ma już za sobą pierwsze doświadczenia w radach miejskich czy sejmikach młodzieżowych i analizuje przyszłościowe scenariusze kontynuacji ścieżki politycznej. Doświadczenie nabywane w lokalnych inicjatywach umożliwia im budowanie kapitału społecznego oraz poszerza ich horyzonty możliwości dotyczących innych obszarów zaangażowania:

Ale, że tak później... to było bardzo szybko, bo ja się nie spodziewałam, że ta moja działalność taka naprawdę stricte społeczna i wolontarystyczna przerodzi się w działalność taką samorządową (...). A później, jak już tam, to wiadomo, też było inaczej, bo ja już wiedziałam, na czym to polega, co trzeba robić, a nowe osoby, które weszły, no kompletnie były zielone i do dzisiejszego dnia niektóre są zielone, bo nie wiedzą, na czym to polega. I to na pewno pomogło, i też dało jakby taką jeszcze większą motywację do działania. (Ewelina, aktywistka lokalna, działaczka w młodzieżowej radzie miasta)

Motywacje do zaangażowania

Wśród głównych motywacji pojawiających się w historiach o dołączaniu do pierwszych inicjatyw wymieniane są te już znane z literatury, a więc chęć robienia czegoś, zmiany otoczenia, działania z innymi ludźmi czy na rzecz ważnych dla siebie idei i wartości (Klandermans, 2004). Jeśli jednak przyjrzymy się temu, jak te motywacje „rozkładają się” w zależności od tego, w jaki obszar dana osoba jest zaangażowana, dostrzegamy pewne różnice.

Wśród społeczników lokalnych przeplatają się dwa kluczowe motywy: potrzeba działania, robienia czegoś więcej i bycia osobą pomocną, co jest postrzegane zarówno jako cecha osobowa, jak i efekt socjalizacji w domu rodzinnym:

Wydaje mi się, że też dużo zależy od tego, jakie mamy wartości, jak zostaliśmy wychowani. Wydaje mi się, że osoba, która nigdy właśnie nie była wychowana w takim poczuciu, że trzeba jeszcze coś od siebie dać dla innych czy może do tego, żeby właśnie czasami z czegoś zrezygnować dla siebie, a zrobić coś dla innych, nie będzie miała aż takiego zapалу i będzie się skupiała raczej na tych swoich prywatnych rzeczach. (Przemek, harcerz)

Co ważne, „robienie czegoś” w przypadku osób zaangażowanych lokalnie rzadko łączone jest (przynajmniej na początku) ze skonkretyzowanym zakresem zmiany społecznej czy zainteresowaniami – na pierwszy plan wychodzą raczej inicjatywy, które są dostępne. Po drugie znaczenie mają sieci społeczne – niektórzy zaczynają się angażować, żeby móc spędzać więcej czasu ze znajomymi,

na których im zależy, lub są przez nich zapraszani do wspólnych działań. W tym kontekście również pojawia się kategoria pomocy jako znaczącego czynnika wpływającego na dołączenie do danej inicjatywy:

Zaczęło się tak, że po prostu koleżanka mi powiedziała, że są takie zbiórki, ona chodziła wtedy sama, bo nikt nie chciał. Też w sumie było to mało rozpowszechnione, więc tutaj ta młodzieżówka działała wcześniej, tylko ci ludzie po prostu dorosli i już się to tam posypało, później nie miał się za bardzo kto tym zająć, no i ona w sumie to tak bardzo jakby... No ona stworzyła, jakby nie patrząc, tę młodzieżówkę, bo ona tak nas wszystkich ściągała (...) Większość to była moja klasa (...) Też dlatego nam się fajnie chodziło, bo wszyscy się znaliśmy i jednak to były takie fajne czasy. (Beata, członkini OSP)

Zarówno uczestnicy i uczestniczki ruchów społecznych, jak i osoby angażujące się politycznie miewają za sobą inne doświadczenia zaangażowania – gromadzone najczęściej w miejscowościach pochodzenia czy szkole. Podobnie jak w przypadku lokalnych aktywistów i aktywistek, w ich wypowiedziach pojawiają się nawiązania do angażowania się w coś „od zawsze” oraz do chęci działania na rzecz innych i robienia czegoś w swoim życiu. Wskazuje to też na biograficzne możliwości takiego zaangażowania, a więc czas i energię, które chce się „spożytkować”. Jednocześnie, kiedy pojawia się kwestia aktualnych form zaangażowania, motywacje ulegają większemu doprecyzowaniu. Wśród osób angażujących się w ruchy społeczne (klimatyczny, narodowy, kobiecy) dominuje ideologia (Klandermans, 2004), czyli wartości i idee, które stanowią trzon działalności danej organizacji. Nie chodzi tutaj o samą potrzebę „robienia czegoś”, ale o aktywizm na rzecz bardzo konkretnych ponadlokalnych celów i zmian. Mogą to być – jak w przypadku badanych – prawa reprodukcyjne, zwiększenie świadomości dotyczącej zmian klimatycznych czy obrona wartości katolickich i narodowych:

Właśnie byliśmy zaangażowani w jakieś rzeczy, ale to nic nie ma znaczenia, jeżeli dzieje się katastrofa klimatyczna. Że po prostu to jest jakiś taki nadproblem. Że mamy te kilkanaście lat i mamy te punkty krytyczne, po których przekroczeniu po prostu już prawie nie ma odwrotu, więc teraz trzeba wszystkie siły zmobilizować w tym jednym kierunku. (Honora, uczestniczka ruchu klimatycznego)

Dołączyłam do organizacji po stwierdzeniu, że okej, że to jest środowisko, które mi pasuje, które przedstawia te wartości, którymi ja się kieruję, czyli właśnie głównie na pierwszym miejscu stawia Boga, bo jestem osobą wierzącą, więc tutaj dla mnie bardzo ważne i wiara jest nieodłączną częścią mojego całego życia w zasadzie. Tutaj stawianie właśnie też na taki aktywny patriotyzm, aktywne działanie na rzecz państwa, na rzecz narodu. (Kaja, uczestniczka ruchu narodowego)

Z potrzebą działania wiąże się kategoria odpowiedzialności za to, co dzieje się dookoła, w tym za bezpieczeństwo i życie przyszłych pokoleń. Zaangażowanie

jest tutaj odpowiedzią na obserwowane wyzwania i zagrożenia, ale decyzja o dołączeniu do konkretnej inicjatywy podejmowana bywa różnie – zazwyczaj jest efektem zainteresowań, wiedzy nabywanej z książek, mediów lub od znajomych.

Aktywizm może być też bezpośrednią reakcją na bieżące wydarzenia, choć formalne zaangażowanie zazwyczaj poprzedzone jest co najmniej kilkumiesięczną obserwacją i analizą spójności pomiędzy własnymi potrzebami i oczekiwaniami a profilami danej inicjatywy. Dagmara, która najpierw zaangażowała się w Strajk Kobiet, a następnie w fundację społeczną, włączyła się w aktywizm w emocjonalnej reakcji na zaostrzenie ustawy antyaborcyjnej – udział w strajku i zaangażowanie w mediach społecznych przekształciły się w formalne dołączenie do inicjatywy:

Ogólnie ze Strajkiem zaczęło się około dziesięciu miesięcy temu, wtedy ta sytuacja z aborcją była tak bardzo nagłośniona i zaczęło się od pierwszego strajku, jak poszłam z przyjaciółką, wtedy już zaczęłam regularnie chodzić na strajki, też zamieszczać jakieś informacje w mediach społecznościowych (...). (Dagmara, uczestniczka ruchu feministycznego i działaczka lokalnej fundacji)

W przypadku młodych polityków i polityczek – poza wspomnianymi już wcześniej motywacjami – pojawia się też przekonanie, że wyłącznie osobiste zaangażowanie w politykę formalną daje szansę na przyczynianie się do realnych zmian. Dominującą motywacją do działania jest tu więc instrumentalizm, czyli nie tylko „robienie czegoś”, ale działanie na rzecz (konkretnej) zmiany. W porównaniu z lokalnymi działaniami zmiana ta ma mieć większy zasięg i dotyczyć na przykład decyzji politycznych albo obowiązującego prawa. Podobnie jak w przypadku uczestników i uczestniczek ruchów społecznych gotowość do aktywizmu wzmocniana jest zainteresowaniami historią, sprawami społecznymi i polityką:

Tak naprawdę swoje zaangażowanie społeczne miałem od osiemnastego roku życia (...) jeżeli chodzi o takie realne działanie, bo oczywiście interesowanie się takową główną, światową polityką czy jakkolwiek było pisane mi wcześniej, dużo czytałem książek, pisałem zresztą też maturę z historii i z WOS-u, także ogólnie taka światowa polityka i ogólnie same zaangażowanie społeczne było mi bardzo bliskie, dlatego też naturalnie, że tak powiem ucząc się na ten temat, czytając, było dla mnie proste, że chcę się po prostu zaangażować w sprawy takie, żeby mieć po prostu sprawczość, no bo to jest to, co jest ważne. (Kamil, członek młodzieżówki)

Kolejnym podobieństwem pomiędzy politykami a uczestnikami ruchów społecznych jest argumentowanie własnego zaangażowania poprzez odwoływanie się do emocji i niepokojących diagnoz dotyczących teraźniejszości i przyszłości. Efektem tego jest prezentowanie działalności politycznej jako obywatelskiego

obowiązku i wspieranie inicjatyw i partii, które są (przynajmniej częściowo) zgodne z oczekiwaniami danej osoby co do kształtu społeczno-politycznej rzeczywistości:

To, co skłoniło mnie, żeby dołączyć tutaj do naszego stowarzyszenia, to była kampania prezydencka w 2020 roku. No i właśnie z tego powodu właśnie, ta cała atmosfera i to, jak to się odbywało, też z drugiej strony porażka kandydata, którego popierałem, sprawiła, że stwierdziłem, że może to już jest czas, żeby wziąć sprawy w swoje ręce i po prostu przyjść na pierwsze spotkanie i spróbować. (Piotr, członek młodzieżówki)

Młodzi politycy i polityczki prezentują swoje zaangażowanie jako podążanie za zainteresowaniami. Jednocześnie, może to być dla nich realizacja ich własnych aspiracji i szansa na budowanie profesjonalnej ścieżki zawodowej.

Na ogólnym poziomie motywy wchodzenia do zaangażowania i te decydujące o kontynuacji działalności wydają się być dość podobne. O dalszym zaangażowaniu decydują przede wszystkim takie czynniki, jak chęć podtrzymywania sieci społecznych związanych z aktywizmem, poczucie robienia czegoś ważnego/sensownego, oraz poczucie sprawstwa (por. Bosi i in., 2021, s. 11). Wraz z nabywaniem doświadczeń aktywistycznych motywacje te stają się jednak bardziej skonkretyzowane. Przykładowo, ogólna chęć „robienia czegoś” jest doprecyzowana konkretnymi wizjami, jakie przyświecają danej osobie. Można też obserwować, że pierwotnie mniej kluczowe motywacje stają się „odkrywane” w praktyce aktywistycznej:

Jak zaczynałam się udzielać w tej świetlicy, to na początku właśnie przyciągnęło mnie do niej towarzystwo jednak. Że to znajomi powiedzieli: a, tam się dzieją fajne rzeczy. Ale chyba bardziej niż za tymi fajnymi rzeczami, to poszłam za znajomymi, bo wiedziałam, że fajni ludzie są, to można fajnie spędzić czas, poznać kogoś nowego, a przy okazji zrobić coś fajnego, no ale właśnie to coś fajnego to było przy okazji, a nie taki główny cel. Natomiast jak już tam, że tak powiem, trochę zapuściłam korzenie i odnalazłam się w tym środowisku i poznałam, że faktycznie to są fajni ludzie, to zaczęłam doceniać to, co jest tam realizowane, czyli właśnie jako młodzież pomagaliśmy prowadzić tą świetlicę dziecięcą dla dzieci z podstawówki. (Marianna, aktywistka lokalna)

Choć motywacje decydujące o pozostaniu osobą aktywną nie różnią się znacząco w zależności od obszaru zaangażowania, to sprawstwo i jego skala bywają różnie definiowane. Dla osób zaangażowanych lokalnie kluczowa jest „namacalność” działań, satysfakcja z wpływu na życie konkretnych osób i społeczności lokalnych. Nie jest to jednak poziom zmiany, który jest dla wszystkich najbardziej pożądanym – osoby angażujące się w ruchy społeczne oraz formalne inicjatywy polityczne skuteczność i sprawstwo oceniają częściej przez pryzmat wpływu na (makro)rzeczywistość społeczno-polityczną. Niedostrzeżenie takiej możliwości w podejmowanych działaniach stanowi przyczynek do rewizji swojej kariery aktywistycznej i poszukiwanie nowych, bardziej odpowiadających

celem, przestrzeni. W tym kontekście najbardziej skuteczny (choć też najtrudniejszy i wiążący się z największymi dylematami tożsamościowymi) wydaje się być obszar polityczny.

Dwa typy ścieżek: konsolidująca i falująca

Na podstawie analizy przebiegu ścieżek aktywistycznych można wyodrębnić dwa główne ich typy: konsolidującą i falującą.

Ścieżka **konsolidująca** oznacza ciągły rozwój zaangażowania, który może odbywać się w obrębie jednej inicjatywy/jednego obszaru, lub poprzez zmianę przestrzeni aktywizmu. W obu scenariuszach kluczowy jest rozwój „kariery” aktywistycznej – nabywanie nowych umiejętności, przejmowanie kolejnych funkcji, postrzeganie się w coraz bardziej eksperckich rolach i przekonanie o chęci kontynuacji zaangażowania. To przekonanie zazwyczaj wiąże się z planem na łączenie życia zawodowego i aktywistycznego, np. poprzez pracę w trzecim sektorze lub wykorzystywanie wiedzy eksperckiej na rzecz rozwoju lokalnych społeczności. Przykładem może być tutaj Weronika, uczestniczka ruchu klimatycznego, która w momencie wywiadu widzi siebie już jako edukatorkę chcącą przekazywać swoją wiedzę w obrębie ruchu i na zewnątrz. Ta ekspercka praca „na zapleczu” ruchu i budowanie jego struktur wydaje się jednym z ważnych etapów zakotwiczenia w działaniu i nabierania organizacyjnego sprawstwa. Dodatkowo, Weronika zaczęła angażować się w rozwój stowarzyszenia, które ma aktywizować społeczność w jej miejscowości pochodzenia, oraz pracować w nowopowstającej fundacji związanej z tematami środowiskowymi:

W tym momencie zajmuję się projektem [dotyczącym klimatu], zakładamy nową fundację i ja się zajmuję rozliczaniem budżetów i myślę, że mogłabym to bardziej rozwinąć. W sensie chciałabym, żeby pod fundacją było więcej różnych projektów. No, ale tak, chciałabym zostać w tej fundacji i w niej pracować, z tego się utrzymywać. Zobaczymy, na ile mi to wyjdzie, to też nie są takie plany na zasadzie, że koniecznie będę dążyć non stop ślepo, żeby to osiągnąć, bo raczej jestem typem człowieka, który gdzieś tam ma po prostu kierunek i w tym kierunku płynie. A czy popłynę tą, czy tą rzeką już jest mi bez różnicy. (Weronika, uczestniczka ruchu klimatycznego)

Łączenie zaangażowania w różnych obszarach aktywności bywa też prezentowane jako szansa na maksymalizowanie możliwości, które daje udział w zróżnicowanych inicjatywach. Przykładowo, Olga, członkini partii politycznej, radna miejska i działaczka w dwóch lokalnych stowarzyszeniach hierarchizuje swoje aktywności, wskazując, że niektóre dają jej osobiste korzyści, a inne pozwalają jej na realizację działań na rzecz społeczności lokalnej, z którą jest emocjonalnie związana:

No moim konikiem są młodzieżowe rady i tutaj się bardzo spełniam w tej roli opiekuna i też nawet się sama jakby rozwijam i nie wiem, robię jakiś kurs na kierownika wycieczek, żeby móc się nimi opiekować też, jak jedziemy gdzieś na jakiś wyjazd. No ale najważniejszą działalnością jest dla mnie ta działalność w sołectwie i w gminie. Samorząd studentów jest super dla mnie, bo się w nim rozwijam, uczę się nowych rzeczy i działań na zupełnie inną skalę, ale jakby tak pod względem priorytetów prywatnych, to zawsze dla mnie moje sołectwo, mam wrażenie, będzie najważniejsze i ta działalność tutaj na miejscu, bo czuję duże przywiązanie do mojej lokalnej społeczności i do miejsca, w którym mieszkam. (Olga, członkini partii politycznej, radna miejska)

Można powiedzieć, że osoby realizujące ścieżkę konsolidującą zwracają szczególną uwagę na połączenie możliwości realizowania własnych zainteresowań oraz samorozwoju z działaniami, które w ich odczuciu mają sens i dają im poczucie sprawstwa.

Druga z wyróżnionych ścieżek ma charakter **falujący**, co oznacza, że jednostka angażuje się w różnego typu inicjatywy, poszukując takiej, która byłaby najbardziej zbieżna z jej oczekiwaniami i potrzebami. W zależności od czasu, jakim dysponuje, jak również aktualnych motywacji i obserwacji może więc „krążyć” pomiędzy różnymi obszarami zaangażowania, jak i miewać momenty tymczasowego wycofania. Dla zilustrowania tego scenariusza można przywołać przykład Emila, który – podobnie jak wielu rozmówców i rozmówczyń – był bardzo aktywny w swojej szkole i lokalnych inicjatywach, a następnie włączył się w młodzieżowe struktury polityczne, również takie działające na szczeblu ogólnopolskim. Doświadczenia ze świata polityki wiązały się dla niego z rozczarowaniem, a w konsekwencji wycofaniem się z tej ścieżki i realizowaniem w mniej formalnym obszarze społecznym:

Mieliśmy posiedzenie w Senacie Rzeczypospolitej Polskiej. I tam postanowiłem zakończyć swoją karierę polityczną. Doszedłem do wniosku, że z polityką na pewno nic nie chcę mieć wspólnego, gdyż no (...) się okazało, że partia, opozycyjne środowisko Koalicji Obywatelskiej, potrafi się bardzo dobrze dogadać z Konfederacją, albo też Lewica wcześniej z Konfederacją, tylko po to, żeby móc potem się promować (...) ja wówczas doszedłem do wniosku, że tak naprawdę to młode pokolenie według mnie zupełnie niczym się nie różni od kolejnych pokoleń politycznych, to jest tak naprawdę płynny proces wchodzenia. To nie jest tak, że wchodzi nowe, epoka millenium, epoka młode pokolenie (...). (Emil, członek parlamentu młodych)

W scenariusz falowania wpisują się historie o rozczarowaniu i poszukiwaniu sensu – pojawiają się one przede wszystkim u osób, które zaangażowały się politycznie i nie znalazły w tym obszarze tego, na czym im zależało. Nie musi to jednak oznaczać definitywnego wycofania się z aktywności politycznej, a tymczasowe przechodzenie pomiędzy obszarami aktywizmu lub inicjatywami i poszukiwanie takiej przestrzeni, która pozwoli spełnić oczekiwania i potrzeby.

Osoby, których ścieżka jest falująca, częściej niż pozostałe negocjują swoją tożsamość i nawet jeśli formalnie związane są z partiami politycznymi, to prezentują siebie jako społeczników i społeczniczki. Ilustruje to historia Luizy, która związana jest z młodzieżówką (wcześniej należała do innej, a następnie miała przerwę w działalności politycznej), ale postrzega tę inicjatywę jako organizację pozarządową i platformę, którą może wykorzystywać strategicznie do działań społecznych:

(...) angażuję się w moją młodzieżówkę po to, żeby właśnie działać trochę właśnie bardziej społecznie, żeby mieć po prostu platformę, przez którą mogę organizować pewne projekty społeczne. I na pewno będę działała społecznie, bo chcę po prostu... sama nie wiem w sumie dlaczego, ale to jest po części pewnie jakaś satysfakcja, po części jakieś doświadczenie, a po części też chyba im jestem starsza, tym po prostu bardziej po prostu chcę, żeby moje działanie faktycznie miało jakiś wydźwięk. (Luiza, członkini młodzieżówki i partii politycznej)

Podsumowanie

Artykuł koncentruje się na ścieżkach aktywistycznych młodych osób, a przede wszystkim motywacjach jednostek do działania oraz kontekstach, w których kształtowane są ścieżki i motywacje. Analiza wywiadów z osobami, które angażują się w różne obszary (lokalne inicjatywy, ruchy społeczne o charakterze ogólnokrajowym, formalne grupy polityczne) pozwala też na przyjęcie perspektywy porównawczej i przyjrzenie się temu, na ile podobne i odmienne są doświadczenia jednostek działających w różnych inicjatywach.

Na podstawie wywiadów można powiedzieć, że transmisja aktywistycznych wzorców w rodzinie jest bardzo ograniczona, co potwierdza wnioski płynące z danych sondażowych (Kajta i in., 2023). Większe znaczenie przypisać można szkole i miejscowości zamieszkania – oba te elementy stwarzają praktyczne warunki i możliwości dla osób, które chciałyby robić coś więcej (por. Malon, 2020). Zróżnicowane konteksty dla działania i kumulowania różnych doświadczeń przekładają się zarówno na pierwsze wybory aktywności, oraz na to, czy i jak następuje ewentualna transformacja zaangażowania na przestrzeni czasu. Ważną okazuje się na przykład rola samorządów szkolnych i młodzieżowych rad miejskich, które służą jako „szkoły demokracji” socjalizujące do politycznego działania (Putnam, 2000). Szczególnie warto zwrócić też uwagę na różnice wynikające z zamieszkiwania na wsi i w większym mieście – wyprowadzka na studia do miasta łączy się zazwyczaj ze zmianą formy zaangażowania wynikającą z większej dostępności „oferty”, natomiast brak planów mobilnościowych sprzyja pozostawaniu w dotychczasowym obszarze działalności.

Wśród motywacji prezentowanych przez młodych aktywistów i aktywistki jako te, które towarzyszyły im na początku zaangażowania, wymienić można podążanie za własnymi zainteresowaniami, poglądami, wartościami; chęć działania z innymi; chęć wpływu na (bliższą i dalszą) rzeczywistość; chęć robienia czegoś w życiu i bycia osobą pomocną. Dla utrzymania chęci aktywnego angażowania się w życie społeczno-polityczne ważne okazują się: sieci społeczne; poczucie sprawstwa i dostrzeganie realnego wpływu swoich działań; poczucie satysfakcji, poczucie sensu wynikające z podejmowanych aktywności, możliwość realizowania własnych zainteresowań, ale też nabywanie nowych kompetencji. Doświadczenia rozczarowania i braku poczucia sprawstwa opisywane są zaś jako te elementy, które zniechęcają do kontynuacji działań i powodują poszukiwanie innych obszarów zaangażowania. Zdarza się, że motywacje, z którymi jednostka wchodzi w aktywizm, zmieniają się pod wpływem doświadczeń gromadzonych w trakcie zaangażowania. Pojawiają się tutaj takie kwestie, jak realizacja własnych potrzeb, możliwość samorealizacji oraz chęć nabywania doświadczenia, które może powodować transformację aktywizmu w karierę zawodową. Ten ostatni element jest charakterystyczny głównie dla osób zaangażowanych w formalną politykę, oraz częściowo dla uczestników i uczestniczek ruchów społecznych, którzy widzą siebie w rolach eksperckich i doradczych.

Przyglądając się ścieżkom aktywistycznym osób angażujących się w różne obszary działań dostrzec można pewne różnice w motywacjach. Dla osób działających lokalnie kluczowe są sieci społeczne (tożsamość) oraz chęć pomocy i działania na rzecz najbliższego otoczenia (instrumentalizm). W przypadku osób związanych z ruchami społecznymi oraz polityką formalną w większym stopniu pojawiają się argumenty dotyczące wartości, poglądów politycznych oraz zainteresowań. Tutaj też pojawiają się odniesienia do poziomu makro, a wydarzenia społeczne i polityczne stają się załącznikiem do zaangażowania na rzecz postulowanej zmiany. Obserwujemy, że różnice w ścieżkach dotyczą raczej obszarów zaangażowania aniżeli ideologicznej treści, która się z nimi wiąże. Oznacza to na przykład, że wchodzenie w działalność ruchów społecznych czy partii politycznych podlega podobnym mechanizmom, niezależnie od tego czy znajdują się one po prawej, czy lewej stronie sceny politycznej.

Niezależnie od obszaru zaangażowania, kluczowe dla pozostawiania aktywiścią lub aktywistką są: poczucie sensu/satysfakcji z własnych działań, co łączy się z chęcią zmiany rzeczywistości dookoła i dostrzeganiem realnego wpływu na otoczenie, oraz sieci społeczne, które wiążą się z byciem w konkretnej grupie lub ruchu. Te ostatnie wydają się mieć największe znaczenie w przypadku lokalnych aktywistów i aktywistek. Grupa aktywistyczna, niezależnie czy jest to młodzieżowa drużyna OSP, koło Młodzieży Wszechpolskiej czy młodzieżowy sejmik w mieście mogą mniej lub bardziej spełniać wyobrażenia, z którymi

jednostka wchodzi w działania. Jeśli rozczarowują, na przykład nie dając przestrzeni do rozwoju ani poczucia wpływu na rzeczywistość, wtedy prawdopodobne jest wycofanie się w stronę innych inicjatyw. Co ważne, te grupy i inicjatywy – jako kolejne agendy socjalizacji politycznej/obywatelskiej – mają też potencjał transformacyjny (por. Holecz i in., 2022) i formacyjny.

Biorąc pod uwagę wspomniany potencjał transformacyjny aktywizmu oraz fakt, że dość częstym scenariuszem w przypadku rozmówców i rozmówczyń jest przechodzenie pomiędzy inicjatywami lub zaangażowanie w kilka jednocześnie, proponujemy w artykule dwie ścieżki: konsolidującą oraz falującą. Ta pierwsza dotyczy przede wszystkim nabierania coraz to nowych doświadczeń, rozwoju i profesjonalizacji działań aktywistycznych. Wiąże się to zazwyczaj z gromadzeniem zasobów aktywistycznych i kapitału społecznego (Quintelier, 2008), jak i dążeniem do sytuacji, w której jednostka będzie czuła się najbardziej spełniona. Ścieżka falująca również wiąże się z poszukiwaniem siebie, ale ma ono charakter sinusoidalny – pojawiają się okresy wycofywania, wahania, przechodzenia pomiędzy inicjatywami, ale niekoniecznie symultaniczne zaangażowanie w nie. Wycofywanie się z konkretnej inicjatywy lub zaangażowania wynika zazwyczaj z dwóch głównych powodów: rozczarowania/braku poczucia sprawstwa lub etapu życia i braku czasu na działanie (McAdam, 1989). Większość osób biorących udział w badaniu chciałaby kontynuować swoje zaangażowanie (w obecnej lub zmodyfikowanej formie), ale wizje dalszego zaangażowania splatają się w opowieściach z innymi obszarami życia. Po pierwsze, część rozmówców i rozmówczyń zwraca uwagę na już doświadczone wyzwania związane z łączeniem szkoły, pracy, zaangażowania i życia osobistego. Po drugie, część osób jest świadoma, że wejście na rynek pracy na pełen etat może powodować (czasowe) ograniczenie możliwości aktywistycznych. Pokazuje to, że z wiekiem i nowymi obowiązkami czas dostępny na zaangażowanie ulega redukcji, a szansą na utrzymanie dużego poziomu zaangażowania jest znalezienie ścieżki zawodowej związanej z aktywizmem.

Zakończenie

Zaprezentowane w artykule badania mają charakter eksploracyjny, a analiza zebranego materiału pozwala na nakreślenie dalszych badawczych kierunków. Po pierwsze, pomimo różnych wątpliwości większość osób biorących udział w wywiadach przewiduje, że będzie kontynuowała swoje zaangażowanie społeczno-polityczne. Jak wspomnieliśmy, o sukcesie takich planów w dużej mierze decydować będzie praktyczna możliwość łączenia pracy, aktywizmu i innych obszarów życia. Biorąc pod uwagę, że wchodzenie w dorosłość jest czasem wielu zmian zachodzących w biografii młodych ludzi, istotne byłoby

wprowadzenie perspektywy podłużnej i powrót do tych samych rozmówców i rozmówczyń za kilka lat. Pozwoliłoby to zobaczyć, jak dalece przewidywane przez nich możliwości i wyzwania łączenia obowiązków rodzinnych, zawodowych i aktywistycznych wyglądają w praktyce.

Po drugie, obserwując znaczenie, jakie mają lokalne struktury (szkoły, lokalne inicjatywy) dla możliwości i doświadczeń aktywistycznych młodych ludzi, ważne będzie dalsze analizowanie relacji pomiędzy uwarunkowaniami instytucjonalno-strukturalnymi a ścieżkami aktywistycznymi. Dodatkowo, w dalszych analizach istotne będzie wzięcie pod uwagę bardziej szczegółowo takich zmiennych, jak klasa społeczna i płeć. Pozwoli to na sformułowanie adekwatnych rekomendacji dla programów projektowanych na rzecz zwiększania partycypacji młodych ludzi w życiu społeczno-politycznym.

Bibliografia

- Adler, R. P., Goggin, J. (2005). What do we mean by “civic engagement”? *Journal of Transformative Education*, 3(3), 236–253. <https://doi.org/10.1177/1541344605276792>
- Braun, V., Clarke, V. (2022). *Thematic analysis: A practical guide*. SAGE.
- Bosi, L., Lavizzari, A., Voli, S. (2021). Comparing young people’s participation across political organizations from a life course perspective. *Journal of Youth Studies*, 25(4), 433–451. <http://dx.doi.org/10.1080/13676261.2021.1892618>
- Cammaerts, B., Bruter, M., Banaji, S., Harrison, S., Anstead, N. (2015). *Youth participation in democratic life: Stories of hope and disillusion*. Palgrave Macmillan.
- Corrigall-Brown, C. (2011). *Patterns of Protest: Trajectories of Participation in Social Movements*. Stanford University Press.
- Ekman, J., Amnå, E. (2012). Political participation and civic engagement: Towards a new typology. *Human Affairs*, 22, 283–300. <http://dx.doi.org/10.2478/s13374-012-0024-1>
- Ekman, J., Amnå, E. (2022). Civic engagement. W: M. Giugni, M. Grasso (red.), *The Oxford handbook of political participation* (s. 381–395). Oxford University Press.
- Giugni, M., Grasso, M. (red.). (2021). *Youth and politics in times of increasing inequalities*. Springer International Publishing.
- Guzmán Grassi, E. F., Portos, M., Felicetti, A. (2024). Young people’s attitudes towards democracy and political participation: Evidence from a cross-European study. *Government and Opposition*, 59(2), 582–604. <http://dx.doi.org/10.1017/gov.2023.16>
- Hildebrandt-Wypych, D. (2018). *Socjalizacja polityczna w przebiegu życia: Perspektywa kontynuacji i zmiany*. WN PWN.
- Holecz, V., Fernández, E. G. G., Giugni, M. (2022). Broadening political participation: The impact of socialising practices on young people’s action repertoires. *Politics*, 42(1), 58–74. <http://dx.doi.org/10.1177/02633957211041448>

- Jasper, JM., Zhelnina, A. (2022). Identity, emotions, and political participation. W: M. Giugni, M. Grasso (red.), *The Oxford handbook of political participation* (s. 652–667). Oxford University Press.
- Jaśko, K. (2021). Aktywizm młodych: Spontaniczność vs. zinstytucjonalizowanie, online vs. offline, powody radykalizacji. W: K. Skarżyńska (red.), *Młodzi dorośli: Identyfikacje, postawy, aktywizm i problemy życiowe* (s. 63–81). Wydawnictwo SGGW.
- Kajta, J., Mrozowicki, A. (2022). *Young People in Poland: Between Disappointment with the State and Hope for a Better Life*. Youth Study 2020/2021. Bonn: Friedrich Ebert Stiftung. <https://library.fes.de/pdf-files/id/19162.pdf>.
- Kajta, J., Pustułka, P., Sarnowska, J., Kwiatkowska, A., Golińska, A. (2023). Wchodzenie w obywatelską dorosłość. Polityczne wybory młodych Polek i Polaków 2023. *Youth Working Papers* Nr 1/2023 Warszawa: Uniwersytet SWPS Młodzi w Centrum Lab. [/https://swps.pl/images/DOKUMENTY/Raporty/2023_wchodzenie-w-obywatelska-dorososc-raport.pdf](https://swps.pl/images/DOKUMENTY/Raporty/2023_wchodzenie-w-obywatelska-dorososc-raport.pdf)
- Kitanova, M. (2020). Youth political participation in the EU: Evidence from a cross-national analysis. *Journal of Youth Studies*, 23(7), 819–836. <http://dx.doi.org/10.1080/13676261.2019.1636951>
- Klandermans, B. (2004). The demand and supply of participation: Social psychological correlates of participation in social movements. W: D. Snow, S. A. Soule, H. Kriesi (red.), *The Blackwell companion to social movements* (s. 360–379). Blackwell Publishers.
- Kocyba, P., Łukianow, M., Piotrowski, G. (2020). Młodzieżowe strajki klimatyczne w Polsce: kto protestuje i dlaczego? *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 21(4), 77–95.
- Kwocińska-Zdrenka, M. (2022). *Pokolenie (nie)obecne. Uwarunkowania i procesy obywatelskiej aktywności i bierności młodych dorosłych*. WN PWN.
- Kubisz-Muła, Ł. (2013). Młodzieżowe struktury partii politycznych – profil społeczny, motywacje i świadomość członków. W: A. Pacześniak, M. Winławska (red.), *Partie polityczne w Polsce i Europie: Struktury, funkcje, strategie w zmieniającym się otoczeniu* (s. 299–319). Echo i Instytut Badań Polityczno-Prawnych.
- Malon, M. (2020). Mit genu obywatelskości. Uwarunkowania kształtowania się postaw obywatelskich polskiej młodzieży na przykładzie aktywistów Młodzieżowego Strajku Klimatycznego. *Trzeci Sektor*, 3(4), 80–91.
- Marzęcki, R. (2015). Depolityzacja jako element stylu życia młodzieży. *Przegląd Polityczny*, 1, 57–72. <http://dx.doi.org/10.14746/pp.2015.20.1.4>
- McAdam, D. (1989). The biographical consequences of activism. *American Sociological Review*, 54(5), 744–760. <https://doi.org/10.2307/2117751>
- Myrczik, J., Kajta, J., Buckenleib, A., Karolak, M., Liedtke, M., Mrozowicki, A., Trappmann, V. (2024). Becoming a young radical right activist: Biographical pathways of the members of radical right organisations in Poland and Germany. *Current Sociology*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00113921241239644>
- Norris, P. (2002). *Democratic phoenix: Reinventing political activism*. Cambridge University Press.

- Nulman, E. (2020). Political engagement trajectories of youth activists following recruitment into high-intensity mobilisation. *Journal of Youth Studies*, 23(9), 1124–1142. <http://dx.doi.org/10.1080/13676261.2019.1655535>
- Paschou, M., Durán Mogollón, L. (2022). A comparative analysis of the motivations of youth political participation across different types of activism. *Government and Opposition*, 1–21. <http://dx.doi.org/10.1017/gov.2022.43>
- Pazderski, F. (2020). Youth attitudes on politics and democracy in Poland. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych. Pobrane 17.03.2024 z: <https://www.wisp.org.pl/en/publications/youth-attitudes-on-politics-and-democracy-in-poland>
- Peasgood, T., Mackenzie, B., Devlin, N., Rower, D., Yang, Y., Dalziel, K. (2023). Randomised comparison of online interviews versus face-to-face interviews to value health states. *Social Science & Medicine*, 323. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2023.115818>
- Pontes, A., Henn, M., Griffiths, M. D. (2018). Towards a conceptualization of young people’s political engagement: A qualitative focus group study. *Societies*, 8(1), 17. <https://doi.org/10.3390/SOC8010017>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Quintelier, E. (2008). Who is politically active: The athlete, the scout member or the environmental activist? Young people, voluntary engagement and political participation. *Acta Sociologica*, 51(4), 355–370. <http://dx.doi.org/10.1177/0001699308097378>
- Schwanenflügel, L. V., Lütgens, J., McMahon, G., Liljeholm Hansson, S. (2019). Participation Biographies: Routes and relevancies of young people’s participation. Discourse. *Journal of Childhood and Adolescence Research*, 14(4), 431–445. <http://dx.doi.org/10.3224/diskurs.v14i0.01>
- Scovil, J. (2021). *Zainteresowanie polityką i poglądy polityczne młodych Polaków na tle ogółu badanych*. Warszawa: CBOS 16/2021. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_016_21.PDF
- Sloam, J., Henn, M. (2019). Rejuvenating politics: Young political participation in a changing world: The rise of young cosmopolitans in Britain. W: J. Sloam, M. Henn (red.), *Youthquake 2017: The rise of young cosmopolitans in Britain* (s.17–42). Palgrave Macmillan.
- Wakelin, K. J., McAra-Couper, J., Fleming, T. (2024). Using an Online Platform for Conducting Face-To-Face Interviews. *International Journal of Qualitative Methods*, 23. <https://doi.org/10.1177/16094069241234183>
- Weiss, J. (2020). What is youth political participation? Literature review on youth political participation and political attitudes. *Frontiers in Political Science*, 2(1). <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.00001>
- Verba, S., Schlozman, K., Brady, H. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard University Press.
- Żadkowska, M., Dowgiałło, B., Gajewska, M., Herzberg-Kurasz, M., Kostecka, M. (2022). The Sociological Confessional: A Reflexive Process in the Transformation From Face-To-Face to Online Interview. *International Journal of Qualitative Methods*, 21. <https://doi.org/10.1177/16094069221084785>

